

MINTAQAVIY MA'NAVIY-MAFKURAVIY TRANSFORMATSIYALAR SHAROITIDA IJTIMOYIY BARQARORLIKNI TA'MINLASH MEXANIZMLARINING INSTITUTSIONAL TAHLILI

Humoyiddin Yoqubov

O'zDJTU tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada mintaqaviy ma'naviy-mafkuraviy transformatsiyalar jarayonida ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashning institutsional mexanizmlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Global axborot makonining kengayishi, mafkuraviy raqobatning kuchayishi va ijtimoiy ongda yuz berayotgan o'zgarishlar jamiyat barqarorligini ta'minlashda yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Tadqiqotda davlat institutlari, ta'lim tizimi, mahalla, oila, fuqarolik jamiyati hamda axborot makoni o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik barqarorlikning muhim omili sifatida baholanadi. Shuningdek, mafkuraviy immunitet, milliy qadriyatlar, fuqarolik birdamligi va ma'naviy xavfsizlik tushunchalarining institutsional asoslari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: ma'naviy transformatsiya, mafkuraviy jarayonlar, ijtimoiy barqarorlik, institutsional mexanizmlar, mafkuraviy xavfsizlik, mafkuraviy immunitet, milliy qadriyatlar, fuqarolik jamiyati, mahalla instituti, axborot makoni

Kirish. Zamonaviy jamiyat taraqqiyotida ma'naviy-mafkuraviy jarayonlar ijtimoiy barqarorlikni belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Globallashuv sharoitida g'oyalar, qadriyatlar va axborot oqimlari davlat chegaralaridan ancha keng hududlarni qamrab olmoqda. Bunday jarayonlar jamiyatning ideosferasida yangi transformatsiyalarni yuzaga keltirib, ijtimoiy ong va fuqarolik pozitsiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy barqarorlikni saqlash masalasi shu sababli faqat siyosiy yoki iqtisodiy boshqaruv bilan cheklanmaydi, balki jamiyatning ma'naviy-mafkuraviy muhitini ilmiy asosda tahlil qilishni talab etadi. Ilmiy adabiyotlarda ma'naviy makon, mafkuraviy tizim va ijtimoiy institutlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik barqaror rivojlanishning muhim omili sifatida izohlanadi[1].

Mintaqaviy darajadagi mafkuraviy transformatsiyalar jamiyat hayotining turli sohalariga ta'sir ko'rsatadi. Siyosiy qarashlar, ijtimoiy qadriyatlar, axborot muhitining o'zgarishi hamda madaniy jarayonlarning jadallashuvi ijtimoiy ongda yangi talqinlar paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Bunday vaziyatda jamiyatni birlashtiruvchi omillarni mustahkamlash, milliy qadriyatlar va fuqarolik birdamligini rivojlantirish muhim strategik vazifa hisoblanadi. Mafkuraviy xavfsizlikni ta'minlash ham ijtimoiy barqarorlikning zarur sharti sifatida qaraladi. Mafkuraviy xavfsizlik tushunchasi jamiyatni zararli g'oyaviy ta'sirlardan himoya

qiluvchi tizim sifatida izohlanadi hamda uning shakllanishi ijtimoiy institutlar faoliyati bilan chambarchas bog'liqdir[2].

Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash jarayonida davlat institutlari bilan bir qatorda fuqarolik jamiyati tuzilmalari ham muhim rol o'ynaydi. Mahalla, oila, ta'lim muassasalari va jamoatchilik tashkilotlari jamiyatda ma'naviy qadriyatlarni shakllantirish, fuqarolarning ijtimoiy faolligini oshirish va mafkuraviy immunitetni mustahkamlashda muhim ijtimoiy mexanizmlar sifatida namoyon bo'ladi. Jamiyatning barqaror rivojlanishi aynan ushbu institutlar o'rtasidagi hamkorlik darajasiga bog'liqdir. Ilmiy tadqiqotlarda ijtimoiy institutlar faoliyati barqarorlikning institutsional poydevori sifatida talqin qilinadi hamda ularning uyg'unligi ijtimoiy muvozanatni ta'minlashda muhim omil sifatida ko'rsatiladi[3].

Axborot makonining kengayishi ham mafkuraviy jarayonlarning muhim tarkibiy qismiga aylandi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy kommunikatsiya vositalari orqali tarqaladigan g'oyalar jamiyat ongiga tezkor ta'sir ko'rsatmoqda. Mazkur jarayon ijobiy imkoniyatlar bilan bir qatorda mafkuraviy manipulyatsiya, noto'g'ri axborot tarqalishi yoki radikal qarashlarning yoyilishiga ham sharoit yaratishi mumkin. Shuning uchun ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash mexanizmlarini tahlil qilishda axborot xavfsizligi, ma'naviy tarbiya va mafkuraviy profilaktika masalalarini ham kompleks tarzda o'rganish zarur. Tadqiqotlarda axborot makoni jamiyat ideosferasining muhim tarkibiy qismi sifatida baholanadi[4].

Mintaqaviy hamkorlik jarayonlari ham ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Markaziy Osiyo hududida umumiy tarixiy tajriba, madaniy yaqinlik va ijtimoiy qadriyatlar tizimi mavjud bo'lib, ular mintaqaviy barqarorlikni mustahkamlovchi asosiy omillardan biridir. Shu sababli mintaqada yuz berayotgan mafkuraviy transformatsiyalarni tahlil qilish, ularning ijtimoiy barqarorlikka ta'sirini aniqlash ham nazariy, ham amaliy jihatdan dolzarb ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi[5]. Mazkur yondashuv jamiyatda mafkuraviy barqarorlikni ta'minlashning kompleks modelini shakllantirishga xizmat qiladi[6].

Ma'naviy-mafkuraviy jarayonlarni tahlil qilish masalasi zamonaviy ijtimoiy fanlarning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa globallashuv davrida mafkuraviy ta'sirlar ko'lami kengayib borayotgani sababli jamiyat barqarorligini ta'minlash mexanizmlarini chuqur ilmiy tahlil qilish zarurati ortmoqda. Ilmiy adabiyotlarda mafkuraviy jarayonlar ijtimoiy ong shakllari, qadriyatlar tizimi va siyosiy madaniyat bilan uzviy bog'liq holda o'rganiladi. Mazkur masalaga bag'ishlangan tadqiqotlarda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda ma'naviy omillar muhim o'rin egallashi ta'kidlanadi. Xususan, ma'naviyat jamiyat taraqqiyotining ichki tayanchi bo'lib, ijtimoiy muvozanat va fuqarolik birdamligini shakllantirishga xizmat qilishi ilmiy adabiyotlarda alohida qayd etilgan[7].

Mafkuraviy jarayonlarning nazariy asoslarini tadqiq etgan olimlar g'oyaviy tizimlar jamiyat rivojlanishining muhim determinantlaridan biri ekanini ta'kidlaydilar. Mafkura jamiyat a'zolarining dunyoqarashi, qadriyatlari va maqsadlarini birlashtiruvchi tizim sifatida ijtimoiy birlikni ta'minlaydi. Shu sababli mafkuraviy barqarorlik jamiyatning siyosiy hamda ijtimoiy barqarorligi bilan bevosita bog'liqdir. Tadqiqotlarda mafkuraviy xavfsizlik tushunchasi jamiyatni zararli g'oyaviy ta'sirlardan himoya qilishga qaratilgan tizimli faoliyat sifatida talqin qilinadi. Bunday yondashuv ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda davlat institutlari bilan bir qatorda fuqarolik jamiyati tuzilmalarining ham muhim rol o'ynashini ko'rsatadi[8].

Ijtimoiy barqarorlikning institutsional asoslarini o'rganishda davlat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik muhim nazariy kategoriya sifatida talqin qilinadi. Ijtimoiy institutlar jamiyatning barqaror faoliyatini ta'minlovchi mexanizmlar majmui sifatida qaraladi. Mahalla, oila, ta'lim tizimi, jamoatchilik tashkilotlari va madaniy institutlar fuqarolik birdamligini mustahkamlovchi asosiy omillar sifatida baholanadi[9]. Mazkur institutlarning uyg'un faoliyati jamiyatda ijtimoiy muvozanatni saqlash hamda mafkuraviy xavfsizlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Ilmiy tadqiqotlarda ijtimoiy institutlar jamiyatning ideosferasini shakllantiruvchi asosiy mexanizm sifatida ko'rsatib o'tiladi[10].

Mintaqaviy mafkuraviy jarayonlarni tahlil qilgan tadqiqotlarda Markaziy Osiyo hududida kechayotgan ijtimoiy transformatsiyalar alohida e'tibor markazida turadi. Ayrim ilmiy ishlar mintaqada shakllanayotgan yangi ijtimoiy qadriyatlar tizimi, integratsion jarayonlar hamda axborot makonining kengayishi mafkuraviy muhitga sezilarli ta'sir ko'rsatishini qayd etadi. Tadqiqotchilarning fikricha, mintaqaviy hamkorlik, madaniy yaqinlik va tarixiy umumiylik ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlovchi asosiy omillardan biridir. Shu bilan birga, tashqi axborot ta'sirining kuchayishi, mafkuraviy manipulyatsiya va radikal g'oyalarning tarqalishi jamiyat barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi ta'kidlanadi.

Ma'naviy qadriyatlar va ijtimoiy barqarorlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik masalasi ham ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan. Tadqiqotlarda milliy qadriyatlar jamiyatning ma'naviy asosini tashkil etishi hamda fuqarolik birdamligini shakllantirishda muhim rol o'ynashi qayd etiladi[11]. Milliy qadriyatlar tizimi jamiyat a'zolari o'rtasida umumiy maqsad va g'oyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu sababli ma'naviy tarbiya va qadriyatlarni avloddan avlodga uzatish jarayoni ijtimoiy barqarorlikning muhim shartlaridan biri sifatida talqin etiladi[12].

Zamonaviy tadqiqotlarda axborot makoni va kommunikatsiya jarayonlari ham mafkuraviy muhitga ta'sir etuvchi muhim omil sifatida ko'riladi. Ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqaladigan g'oyalar jamiyat ongiga tezkor

ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli axborot siyosatini to'g'ri tashkil etish, jamiyatda tanqidiy fikrlash madaniyatini rivojlantirish hamda yoshlar orasida mafkuraviy immunitetni shakllantirish ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi[13].

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil

Tadqiqotning metodologik asosini institutsional yondashuv, tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, funksional yondashuv hamda ijtimoiy-falsafiy umumlashtirish usullari tashkil etdi. Institutsional yondashuv orqali ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydigan subyektlar tarkibi, ularning vakolat doirasi, o'zaro aloqasi va funksional yuklamasi aniqlashtirildi. Tizimli tahlil yordamida ma'naviy-mafkuraviy transformatsiyalarni yakka hodisa sifatida emas, balki davlat siyosati, ta'lim muhiti, mahalla faoliyati, oilaviy tarbiya, ommaviy kommunikatsiya va fuqarolik madaniyati bilan bog'liq murakkab jarayon sifatida ko'rib chiqish imkoniyati yaratildi.

Qiyosiy tahlil vositasida mintaqaviy makonda kuzatilayotgan g'oyaviy siljishlar, qadriyatlar iyerarxiyasidagi o'zgarishlar, axborot muhitining bosimi hamda ijtimoiy institutlarning javob mexanizmlari bir butun manzara ko'rinishida tahlil qilindi. Funksional yondashuv asosida har bir institutning barqarorlikni saqlashdagi alohida vazifasi ajratib olindi. Davlat boshqaruvi normativ va strategik muhitni shakllantiruvchi markaz sifatida, ta'lim tizimi qadriyat uzatish maydoni sifatida, mahalla ijtimoiy nazorat va birdamlik muhiti sifatida, oila birlamchi tarbiya instituti sifatida, axborot makoni esa ong va kayfiyatlarga tezkor ta'sir etuvchi kanal sifatida baholandi.

Empirik tahlil qismi amaliy statistik kuzatuv yoki sinov emas, balki mavjud ilmiy manbalar, nazariy qarashlar, o'quv qo'llanmalar, dissertatsiyalar va ilmiy maqolalarda ilgari surilgan konseptual yondashuvlarni jamlash asosida qurildi. Asosiy e'tibor ijtimoiy barqarorlikning institutsional tayanchlari, ularning zaif va kuchli jihatlari, mintaqaviy tahdidlar sharoitida moslashuv imkoniyatlari hamda ma'naviy-mafkuraviy boshqaruvning samarali modelini belgilovchi omillarga qaratildi.

Natijalar va muhokamalar. Tahlil natijalari mintaqaviy ma'naviy-mafkuraviy transformatsiyalar ijtimoiy barqarorlikka bevosita emas, ko'p bosqichli institutsional zanjir orqali ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Eng avvalo, transformatsiyalar qadriyatlar tizimida siljish hosil qiladi. Qadriyatlar tizimidagi siljish fuqarolik xulqi, ijtimoiy ishonch, jamoaviy birdamlik, siyosiy hushyorlik va axborotni qabul qilish madaniyatiga ta'sir qiladi. Ana shu oraliq bo'g'inlar yetarli darajada boshqarilmagan vaziyatda ijtimoiy keskinlik, ma'naviy beqarorlik, loqaydlik, identlik inqirozi yoki g'oyaviy parokandalik yuzaga keladi. Demak,

barqarorlikni ta'minlashning markaziy masalasi tahdidni faqat tashqi oqim sifatida emas, balki institutlarning ichki tayyorgarlik darajasi bilan bog'liq holatda baholashdan iborat.

Ta'lim tizimi va oilaviy tarbiya institutlari mazkur zanjirning eng sezgir bo'g'ini hisoblanadi. Sababi, ideosferadagi o'zgarishlar eng avval yoshlar dunyoqarashida aks etadi.

Institutsional yo'nalish	Asosiy subyektlar	Bosh vazifa	Barqarorlikka ta'sir shakli	Zaiflashish xavfi
Normativ-strategik boshqaruv	davlat organlari, qonunchilik, dasturiy tizimlar	umumiy qoidalar va ustuvor yo'nalishlarni belgilash	huquqiy tartib, siyosiy uyg'unlik, strategik yo'naltirish	me'yoriy bo'shliq, koordinatsiya sustligi
Tarbiyaviy-ma'rifiy mexanizm	ta'lim tizimi, oila, madaniyat va ma'naviyat muassasalari	qadriyat uzatish, tanqidiy fikrlash, mafkuraviy immunitetni shakllantirish	ongli fuqarolik, tarixiy xotira, ijtimoiy mas'uliyat	formalizm, mazmunning eskirishi
Lokal ijtimoiy birdamlik	mahalla, jamoatchilik, fuqarolik tashabbuslari	ijtimoiy nazorat, hamjihatlik, muammolarni erta aniqlash	ishonch, qo'llab-quvvatlash, ziddiyatlarni yumshatish	begonalashuv, hamkorlik susayishi
Axborot-kommunikati v himoya	OAV, raqamli platformalar, media ta'lim	ishonchli axborot tarqatish, manipulyatsiyani kamaytirish	hushyorlik, media savodxonlik, tezkor javob	dezinformatsiya, hissiy keskinlashuv

Tanqidiy fikrlash, tarixiy xotira, milliy o'zlik, axborot madaniyati va ma'naviy mas'uliyat ta'lim vositasida shakllanadi. Oilada mustahkamlangan axloqiy me'yorlar ta'lim muassasasida nazariy asos oladi, jamoaviy hayotda ijtimoiy ko'nikmaga aylanadi. Tarbiya jarayonida uzilish yuz bersa, tashqi g'oyaviy ta'sirlar tezroq singadi. Ma'naviy-ma'rifiy faoliyatning ijtimoiy-pedagogik asoslariga doir tadqiqotlarda oila, mahalla va jamoatchilik hamkorligi ta'sirchanlikning bosh mezoni sifatida ko'rsatilgani bejiz emas[14].

Mahalla instituti ijtimoiy barqarorlikning lokal darajadagi eng amaliy mexanizmini ifodalaydi. Mahalla hududiy yaqinlik asosida shakllangan oddiy

boshqaruv bo'g'ini emas, balki ijtimoiy nazorat, madaniy meros uzatish, hamjihatlikni saqlash, ziddiyatlarni yumshatish va ijtimoiy yordamni muvofiqlashtirish makonidir. Mahalla faolligi kuchli hududlarda ijtimoiy aloqa zichligi yuqori bo'ladi, yolg'izlanish va begonalashuv kamayadi, muammolar ochiqroq muhokama qilinadi.

Axborot makoni natijalar tahlilida alohida qatlam sifatida namoyon bo'ldi. Raqamli kommunikatsiya kengaygan sari ideosferaga ta'sir ko'rsatish tezligi oshmoqda. Mazmunning ko'pligi har doim sifatni anglatmaydi. Axborotni saralash qobiliyati sust bo'lgan muhitda yolg'on talqin, hissiy manipulyatsiya, tarixiy xotirani buzib ko'rsatish, diniy yoki siyosiy radikallikni romantikashtirish xavfi ortadi. Ana shunday vaziyatda ma'naviy immunitet tushunchasi nazariy kategoriya bo'lib qolmay, amaliy zaruratga aylanadi. Darslik va ilmiy manbalarda ma'naviy immunitetning bilim, qadriyat va mas'uliyat birligiga tayanishi ta'kidlanadi[15].

Muhokama natijasida ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashning institutsional modeli to'rtta asosiy qatlamdan iborat ekani aniqlandi.

➤ Birinchi qatlam normativ boshqaruv bo'lib, u qonuniylik, strategik rejalashtirish va siyosiy muvofiqlashtirishni qamrab oladi.

➤ Ikkinchi qatlam tarbiyaviy-ma'rifiy tizim bo'lib, ta'lim, oila, madaniyat va ma'naviy targ'ibotni o'z ichiga oladi.

➤ Uchinchi qatlam fuqarolik birdamligi maydoni bo'lib, mahalla, jamoatchilik va ijtimoiy sheriklik aloqalarida namoyon bo'ladi.

➤ To'rtinchi qatlam axborot-kommunikativ muhit bo'lib, unda tezkor xabardorlik, media savodxonlik va g'oyaviy profilaktika birlashadi.

Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash mexanizmlarining institutsional modeli

Yuqorida mualliflik nuqtai nazaridan tuzilgan jadvaldan ko'rinadiki, barqarorlik yagona institut mahsuli emas. Uning samarasi normativ boshqaruv, tarbiya, mahalla birdamligi va axborot muhitining bir vaqtda ishlashiga bog'liq. Bir bo'g'inning sustlashuvi qolgan qatlamlarga ortiqcha yuklama yuklaydi va umumiy tizimning muvozanatini zaiflashtiradi.

Xulosalar va tavsiyalar. Mintaqaviy ma'naviy-mafkuraviy transformatsiyalar sharoitida ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash masalasi faqat xavfsizlik yoki targ'ibot doirasiga sig'maydi. Masalaning ichki mohiyati jamiyatda amal qilayotgan institutlarning o'zaro uyg'unligi, qadriyatlar uzluksizligi, axborot muhitining sifati va fuqarolarning ma'naviy tayyorgarlik darajasi bilan belgilanadi. Tahlil jarayonida ijtimoiy barqarorlikni saqlashda davlat siyosati, ta'lim tizimi, oila, mahalla, fuqarolik jamiyati va kommunikativ maydon bir-biridan ajralmagan yagona mexanizm sifatida faoliyat yuritishi zarurligi aniqlandi.

Olingan ilmiy xulosalardan kelib chiqib, bir necha amaliy tavsiyalarni ilgari surish mumkin. Avvalo, ma'naviy-mafkuraviy xavfsizlik masalasini faqat himoya shaklida emas, balki rivojlantiruvchi siyosat sifatida ko'rish zarur. Mazkur yo'nalishda qadriyatlar siyosati, media savodxonlik, tarixiy xotira, fuqarolik mas'uliyati va milliy birdamlik masalalari yagona konseptual asosda uyg'unlashtirilishi lozim. Ikkinchi jihat ta'lim mazmunini zamonaviy tahdidlar xaritasiga mos ravishda boyitish bilan bog'liq. O'quv dasturlarida axborotni tahlil qilish ko'nikmasi, g'oyaviy manipulyatsiyani ajrata bilish, tarixiy tafakkur va ijtimoiy mas'uliyat kompetensiyalari kuchaytirilishi maqsadga muvofiq.

Uchinchi tavsiya mahalla institutining real ijtimoiy salohiyatini kengroq ishga solish bilan bog'liq. Mahalla profilaktika yoki tadbir tashkilotchisi sifatidagina emas, balki ijtimoiy birdamlikni qayta ishlab chiqaruvchi ma'naviy makon sifatida qo'llab-quvvatlanishi lozim. To'rtinchi yo'nalish oilaviy tarbiya sifati bilan aloqador. Ota-onalar uchun ma'naviy tarbiya, media muhit, yoshlar psixologiyasi va g'oyaviy xavfsizlik bo'yicha amaliy metodik materiallar tayyorlanishi zarur. Beshinchi tavsiya axborot makonida tezkor, asosli va ishonchli kontent ulushini oshirishga qaratiladi.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, ijtimoiy barqarorlikning eng ishonchli modeli ma'muriy nazorat kuchayishi emas, balki ma'naviy immuniteti mustahkam, fuqarolik birdamligi yuqori, axborotga nisbatan tanqidiy munosabatga ega hamda o'z tarixiy va milliy tayanchlarini anglagan jamiyatni shakllantirish orqali yuzaga keladi. Institutsional tahlil mazkur vazifa ko'p qatlamli yondashuvni talab qilishini ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild, - Toshkent: O'zbekiston, 2019. – B.592.;
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari. 4-jild, - Toshkent, O'zbekiston, 2021. – B. 488; Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. -Toshkent: O'zbekiston, 2017. – B. 488.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi –Toshkent:, O'zbekiston, 2021. – B. 440.
4. G.K.Masharipova “Ma'naviyatshunoslik” darslik Toshkent 2022 112-b
5. A.Q.Karimova “O'zbekistonda mafkuraviy xavfsizlik xususiyatlari” Toshkent 2013 21-b
6. Yusupova Dildora Dilshatovna “Yaqin Sharq va Turkiston falsafiy-mafkuraviy ta'limotlarining konseptual tahlili (xix asr oxiri – xx asr boshlari) 09.00.03 – Falsafa tarixi falsafa fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi Avtoreferati
7. Ziyomammedov B., Abdullaeva SH. "Pedagogika". T., 2000.180- bet

8. Matchanova Barno Irkinovna “«Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari» g'oyasi targ'ibotida fuqarolar ongi va madaniyatini rivojlantirish mexanizmlari” PhD) dissertatsiyasi Avtoreferati Toshkent – 2023 -b
9. M.Quronov “Ma’naviyat asoslari” Toshkent 2019 74-b
10. Aliyev B. Fuqarolik jamiyati: xorijiy tajriba. –Toshkent: Iqtisod, 2016. – B. 140
11. To‘ychiyev B. Politicheskaya kultura i demokratizatsiya obshestva. – Toshkent: - 2010. – C. 282
12. Erkayev A. Ma’naviyatshunoslik. Manaviyat metodologiyasi va praksiologiyasi. –Toshkent: Ma’naviyat. 2018. – B. 456.
13. Atamurodov S. Globallashuv: millatni asrash mas’uliyati. – Toshkent: O‘zbekiston, 2018. – B. 352;
14. Abilov O‘. Milliy g‘oya: ma’naviy omillar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2000. – B. 220
15. Abdullayev “Mafkuraviy jarayonlar nazariyasi” Toshkent 2020 61-b
16. R.A.Allaberganova “Globallashuv sharoitida ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar ta’sirchanligini oshirishning ijtimoiy-pedagogik asoslari” magistrlik dissertatsiyasi Urganch 2014 46-54-b
17. Saifnazarov I., Obidov A. Dinlararo xamjihatlik – ijtimoiy barqarorlik omili. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish, 2018. –B. 136.